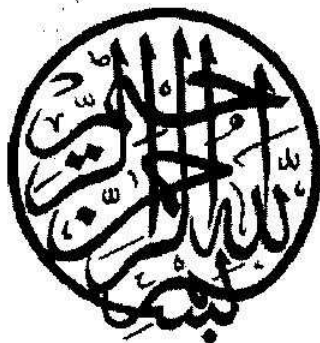

۱۴۴۷۴۳۸

۱۳۸۵ - ۱۰ - ۵

ن. بیر مسافران

(ترجمه رساله تدبیر الأبدان في الأسفار)

تأليف: قسطا بن لوقا بن عيسى
(۲۰۵ - ۲۸۶ هجری قمری)

ترجمه:

أبو الحسن علي بن حسن زواری
(قرن دهم هجری قمری)

مقدمه و تصحيح: دکتر احسان مقدس

سرشناسه: قسطل بن لوقا، - ۳۰۰ق.
 عنوان قراردادی: تدبیر الأبدان فی الأسفار، فارسی.
 عنوان و نام پدیدآور: تدبیر مسافران: (ترجمه فارسی تدبیر الأبدان فی الأسفار) / تألیف قسطل بن لوقای بعلبکی؛ ترجمه ابوالحسن علی بن حسن زواری، مقدمه و تصحیح: احسان مقدس.
 مشخصات نشر: تهران: نیلوبرگ، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری: ۶۲ ص.؛ مصور.
 فروست: طب سنتی: ۱۱.
 شابک: 978-600-6222-42-4
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: فارسی - عربی.
 موضوع: پزشکی سنتی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.
 موضوع: Traditional medicine--Early works to 20 century
 موضوع: پزشکی سنتی -- نسخه‌ها و دستور العمل‌ها -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.
 موضوع: Traditional medicine -- Formula, receipts, prescriptions-- Early works to 20 century
 موضوع: پزشکی سنتی -- نسخه‌ها و دستور العمل‌ها -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.
 موضوع: Medicine, Arab -- Formula, receipts, prescriptions-- Early works to 20 century
 موضوع: مسافرت -- جنبه‌های بهداشتی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.
 موضوع: Travel -- Health aspects-- Early works to 20 century
 شناسه افزوده: زواری، علی بن حسن، قسطل بن لوقا مترجم.
 شناسه افزوده: مقدس، احسان، ۱۳۴۱- مصنف.
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۴۰۴۱ د ۵ ق / ۲۸ R
 رده بندی دیویی: ۶۱۰
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۴۳۹۲۳۵

انتشارات نیلوبرگ

تدبیر مسافران

تألیف: قسطل بن لوقای بعلبکی

ترجمه: ابوالحسن علی بن حسن زواری

مقدمه و تصحیح: دکتر احسان مقدس

ناشر: انتشارات نیلوبرگ

صفحه آرایشی: نیلوبرگ

نوبت چاپ: اول - پاییز ۱۳۹۵

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

چاپ: نسیم

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

صحافی: نسیم

ISBN:978-600-6222-42-4

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۲۲-۴۲-۴

مرکز پخش:

انتشارات نیلوبرگ: موبایل ۰۹۱۲۵۱۰۸۳۸۷

فهرست

۷	مقدمه
۹	پیشگفتار
۲۳	تدبیر مسافران
۲۳	باب اول
۲۴	باب دوم
۲۶	باب سیم
۲۷	باب چهارم
۲۸	باب پنجم
۲۹	باب ششم
۳۰	باب هفتم
۳۱	باب هشتم
۳۲	باب نهم
۳۳	باب دهم
۳۴	باب یازدهم
۳۵	باب دوازدهم
۳۹	متن عربی رساله تدبیر الأبدان فی الأسفار
۴۰	فی وصف التدبیر
۴۱	الباب الأول
۴۳	الباب الثاني
۴۵	الباب الثالث
۴۷	الباب الرابع

٤٨.....	الباب الخامس
٥٠.....	الباب السادس
٥١.....	الباب السابع
٥٣.....	الباب الثامن
٥٤.....	الباب التاسع
٥٥.....	الباب العاشر
٥٦.....	الباب الحادي عشر
٥٧.....	الباب الثاني عشر
٥٩.....	الباب الثالث عشر
٦١.....	الباب الرابع عشر

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

قسطا بن لوقا، بعلبکی یکی از چهره های درخشان قرن سوم هجری است، وی مترجمی چیره دست و طبیعی، توانمند بود و علاوه بر ترجمه آثاری فراوان از زبان های یونانی و سریانی به زبان عربی، تألیفات طبی گرایانه از خود به یادگار گذاشته است که متأسفانه تعداد زیادی از این تألیفات همچنان در کتابخانه ها، به صورت خطی نگهداری می شود، کتاب تدبیر مسافران، ترجمه فارسی کتاب «تدبیر الایمان فی الأسفار» است، که معروف ترین کتاب طبی قسطا بن لوقا می باشد و مورد استفاده فراوان قرار گرفته است، تألیف کتاب مذکور در قرن سوم هجری قمری صورت گرفته است و نسخه های متعددی از آن در کتابخانه های مختلف ایران و جهان نگهداری می شود، و تا کنون از کتاب مذکور یک ترجمه فارسی به رویت نگارنده سطور رسیده است که این ترجمه «تدبیر مسافران» نام دارد و در قرن دهم هجری قمری توسط ابوالحسن علی بن حسن زواری ترجمه شده و نسخه خطی آن در کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد نگهداری می شود، نگارنده سطور علاوه بر تصحیح ترجمه مذکور، افتادگی نسخه خطی را نیز جبران کرده و با استفاده از متن عربی، اقدام به ترجمه فاسد بخش های ساقط شده از کتاب نمود، و نظر به این که متن عربی این رساله مقابله و تصحیح نشده بود، لذا متن عربی آن را از روی نسخه خطی موزه بریتانیا و نسخه چاپی مندرج در کتاب سید بن طاووس، مقابله نموده و در کنار ترجمه فارسی منتشر می کند، تا علاقه مندان به هر دو نسخه دسترسی داشته باشند، امید است که چاپ و انتشار این دست از کتاب های طب سنتی بتواند ما را با فرهنگ غنی نیاکان، بیش از پیش آشنا کند.

دکتر احسان مقدس

تهران - پاییز ۱۳۹۵

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار

قسطا بن لوقا بلبکی، نویسنده، مترجم و دانشمند مسیحی قرن سوم هجری است که آثار بسیاری را از زبان یونانی به زبان عربی ترجمه کرد و از این راه خدمات شایانی به تاریخ و تمدن اسلامی نمود. قسطا بن لوقا در نزد غربی‌ها به نام «کونستابولوس Constabulus» معروف است، وی مسیحی بوده و پیرو عیسا، زئودکسی یونان می‌باشد. بارها به امپراتوری بیزانس سفر کرده و کتاب‌های علمی یونانی را ترجمه و سپس اقدام به ترجمه آن‌ها نموده است.

نام قسطا مخفف نام «قسطاطین» یا «سطنطین» یا «کونستانتین» است که نامی مشهور در امپراتوری بیزانس یا روم شرقی می‌باشد که تعدادی از امپراتوران این نام را داشته‌اند و نام قدیمی استانبول در حقیقت «کونستانتینوپولیس» بوده است که به معنی «شهر کنستانتین» می‌باشد زیرا که پایه‌گذار آن امپراتور بیزانسی «کنستانتین» بوده است، و اما نام پدر وی «لوقا» نیز یکی از نام‌های رایج در آیین مسیحیت است که تعریب شده نام یونانی «لوکاس» است که نام یکی از قدیسین مسیحی است و یکی از اناجیل چهارگانه به نام «انجیل لوقا» نامیده می‌شود.

برخی از منابع عربی نام و کنیه او را «ابوالصقر اسماعیل بن بلبل» و برخی دیگر «ابو عبیدالله بن یحیی» ذکر کرده‌اند که صحیح به نظر نمی‌رسد زیرا که نسخ خطی آثار وی فقط نام «قسطا بن لوقا» ذکر شده است و رازی در الحاوی او را به صورت مختصر به نام «قسطا» نام می‌برد.

تاریخ تولد وی معلوم نیست ولی برخی از منابع اظهار می‌کنند که وی در سال ۲۰۵ هجری مطابق با ۸۲۰م در شهر بعلبک لبنان به دنیا آمد، در مورد تاریخ درگذشت وی نیز اختلاف نظر فراوانی وجود دارد و به ترتیب تاریخ‌های ۲۸۶هـ (۸۹۹م) و ۳۰۰هـ (۹۱۲م) و ۳۱۰هـ (۹۲۲م) ذکر شده است که به هر حال نشان می‌دهد که وی عمری طولانی یافته و بعد از هشتادسالگی در ارمنستان بدرود حیات گفت و علت درگذشت وی در ارمنستان این بوده است که وی در اواخر عمر بنا به دعوت سنجاریب حاکم ارمنستان بدان سرزمین رفته بود، و حاکم مذکور جایگاه خاص و ویژه‌ای برای وی قایل بوده و قسطا بن لوقا در اواخر عمر از جایگاه اجتماعی بسیار خوبی

برخوردار بوده و به درمان بیماران خویش می پرداخته و در برنامه درمانی خود بر استفاده از حمام های آب گرم تأکید می کرده است، پس از درگذشت قسطا بن لوقا، سنحاریب مراسم باشکوهی برای وی ترتیب داده و او را در آرامگاه سلطنتی به خاک سپرده و دستور داد گنبد بزرگی بر روی قبر وی ساخته شود.

وی پس از گذران دوران کودکی در بعلبک به بغداد مهاجرت کرد و سال ها در آن شهر به تحصیل و سپس تدریس فلسفه و ریاضیات و فلک پرداخت، و در همان شهر بود که احتمالاً با دانشمند نامی عرب «اکندی» و هم چنین با «ثابت بن قره» آشنا شده و همین افراد او را تشویق کردند که دست به ترجمه آثار علمی یونانی به عربی بزند و قسطا در همین مرحله بود که اقدام به ترجمه کتاب «جبر» زلف دیوفانتوس اسکندرانی و کتاب «الاکوان» تألیف منجم یونانی «تیودوسیوس طرابلسی» به عربی نمود و اقدام به نظارت بر ترجمه کتاب های طبی جالینوس نموده و ترجمه کتاب «الیکارک» تألف هیرون اسکندرانی را تصحیح کرد و خود نیز تألیفاتی متعددی در رشته های مکانیک و ریاضیات و فلک و فلسفه و پزشکی و علوم طبیعی برجای نهاد که بالغ بر شصت کتاب و مقاله به جا ماند و این الندیم در کتاب الفهرست خود نام تعدادی از تألیفات قسطا بن لوقا را آورده است.

ابن الندیم در باره او می گوید: «وی مترجعی توانمند بود که زبان های یونانی، سریانی و عربی را به نیکویی می دانست و آثار بسیاری تألیف نمود، ترجمه های بسیاری از مترجمان را تصحیح کرده است».

قسطا بن لوقا، با مترجم و دانشمند معروف نسطوری «حنین بن اسحاق عبادی» دوست و همکار بود.

مؤلفات قسطا بن لوقا

در حقیقت مؤلفات قسطا بن لوقا شامل دو گروه می شود: گروه اول کتاب های ترجمه شده بود که این گروه شامل طیف وسیعی از کتاب های طبی، هندسی، نجوم، فلسفه و غیره را شامل می شد که قسطا بن لوقا آن را از زبان های یونانی و سریانی به زبان عربی ترجمه کرده بود و گروه دوم کتاب هایی بود که قسطا بن لوقا بنا به تمایلات شخصی و یا بنا به خواهش بزرگان همدوره

خویش اقدام به تألیف آن‌ها نموده است. ابن الندیم در کتب خود «الفهرست»^۱، تألیفات زیر را برای قسطا بن لوقا بر می‌شمارد:

۱. المقالات الستة في الطب:

شش مقاله طبی شامل: کتاب البلغم، کتاب الدم، کتاب المرار الاصفر، کتاب المرار الاسود، کتاب اشتراک الطبايع، المروخات بالادهان، و قسطا بن لوقا این کتاب را به خواهش ابی الغطریف البطریق به رشته تحریر درآورده است.

در اواخر عمر قسطا بن لوقا بنا به دعوت «سبحاریب» حاکم ارمنستان، به آن سرزمین مهاجرت کرد و در ارمنستان، سلمی مسیحی به نام «ابوالغطریف» می‌زیست که از علما و فضایی به نام ارمنستان به شمار می‌رفت و قسطا بن لوقا بنا به خواهش وی کتاب شش مقاله طبی را تألیف نموده و به وی اسدا کرد. مؤلفانه اطلاعات دقیقی از ابوالغطریف در دسترس نمی‌باشد، اما آن چه که مشخص است این است که ابوالغطریف مذکور رهبری مذهبی بوده است زیرا که لقب «بطریق» داشته است که بن‌اژه تریب کلمه «پاتریاک» است و بنابر آن چه که در فرهنگ لغت دهخدا در ذیل این واژه آمده است: بطریق، اصلش یونانی است و به معنی پدر است و مقصود روحانی عیسویان است به این آریند، رئیس عیسویان یونانی باشد و برخی گویند رئیس مذهب نصاری باشد»، به هر حال به سبب می‌رسد که ابوالغطریف مذکور رهبر مذهبی ارامنه در ارمنستان بوده و با توجه به این که قسطا بن لوقا کتاب خود را به عربی نوشته و به وی هدیه کرده است، شخص مذکور باید به زبان عربی آشنایی داشته باشد.

قسطا این کتاب را در شش مقاله نگاشته است که در این مقالات به بحث در باره بلغم، خون، صفرا، سودا، مشارکت اخلاط چهارگانه، و بالاخره روغن‌ها و مرهم‌ها پرداخته است و نگارنده در برخی منابع مشاهده نموده است که برخی نویسندگان هر مقاله از مقالات شش گانه فوق را کتابی جداگانه فرض کرده و آن را به قسطا بن لوقا منسوب نموده است، اما حقیقت امر این است که این شش مقاله بخش‌هایی از یک کتاب هستند که قسطا آن را برای ابوالغطریف بطریق تهیه کرده است.

۲. کتاب المرايا المحرقة

۳. کتاب السهر

۴. کتاب في الأوزان

۱. ابن الندیم، کتاب الفهرست، المجلد الثاني، تصحيح ایمن فواد سید، لندن، موسسه الفرقان للتراث الاسلامي، ص ۲۹۳.

٥. كتاب السياسة (سه مقاله)
٦. كتاب علة موت الفجأة
٧. كتاب الاعداء
٨. كتاب معرفة الخدر و علاجه
٩. كتاب أيام البحران
١٠. كتاب عالي الشعر
١١. كتاب العمل بين النفس و الروح
١٢. كتاب الباه
١٣. كتاب العلة في السواد الحش و تغيره من الرش
١٤. كتاب في المروحة و أسباب البرح
١٥. كتاب ما يشترك فيه الاختلاط الارضى
- به نظر مى رسد كه اين كتاب همان مقالتي است كه در جمله «المقالات الستة» باشد كه موضوع آن اشتراك الطبايع است.
١٦. كتاب الفرستون
١٧. كتاب في الاستدلال بالنظر إلى أصناف البول
١٨. كتاب المدخل إلى المنطق
١٩. كتاب العمل بالكرة النجومية
٢٠. كتاب نواذر اليونانيين (ترجمه)
٢١. كتاب شرح مذاهب اليونانيين
٢٢. كتاب المدخل إلى علم الهندسة
٢٣. كتاب رسالته في الخضاب
٢٤. كتاب رسالته في قوانين الاغذية
٢٥. كتاب شكوك كتاب اقليدس

۲۶. کتاب الفصد (در ۱۸ فصل)

۲۷. کتاب المدخل إلى علم النجوم

۲۸. کتاب الحمام

۲۹. کتاب الفردوس في التاريخ

۳۰. کتاب رسالته في استخراج مسائل عددیات (من المقالة الثالثة لافليدس)

۳۱. کتاب تفسیره لثلاث مقالات و نصف من کتاب «دیوفنطس الاسکندرانی» في المسائل العددية.

آثار منتشره قسطنطنیة

متأسفانه آثار چندانی از قسطنطنیة تا کنون چاپ و منتشر نشده است و نگارنده تنها توانست موارد منتشره زیر را بیابد:

۱. کتاب «آرن في رفع الاشياء عنقيداً»: دای در باره جرافیک است و این کتاب با تصحیح مستشرقی به نام «بارون قره دی فود» در اروپا چاپ و منتشر شده است.^۲

۲. کتاب ترجمه «الفلاحة الرومية» تألیف حکیم یونانی «قسطوطس بن اسکورا سکینه».^۳

۳. رساله «فی الفرق بین الروح و النفس» که این رساله برای اولین بار توسط مستشرقی به نام «گابریلی» در سال ۱۹۱۰م^۴ و سپس توسط «لوئیس شیخ» در کتاب مقالات فلسفیه قدیمه در سال ۱۹۱۱م در بیروت نیز چاپ و منتشر شد.^۵

و در سال ۱۹۵۳م به همراه رساله النفس ابن سینا توسط «حلمی ضیاء اولکلی» مجدداً در استانبول به چاپ رسیده است.^۶

۲. یوسف الیان سرکیس، معجم المطبوعات العربية و المعربة - الجزء الثاني، مکتبة الثقافة الدينية، ص ۱۵۱.

۳. منبع قبلی.

۴. F. Gabrieli, La Risâla di Qustâ b. Lûqâ Sulla differenza tra lo spirito e l'anima, *Atti dell'Accademia dei Lincei. Rendiconti*, 19 (1910), 622-655, tr.

۵. لوئیس شیخ، مقالات فلسفیه قدیمه، بیروت، عام ۱۹۱۱، ص ۱۱۷-۱۳۲.

۶. — H.Z. Ülken, *Ibn Sînâ risaleleri* (Istanbul, 1953), II, 83-108.

رساله مذکور همچنین در سال ۱۹۹۶ توسط «فواد سزگین» در فرانکفورت مجدداً چاپ و منتشر شد.^۷

۴. تحریر کتاب «اکر» تألیف «ثاودوسیوس» که در حیدرآباد هندوستان تحت عنوان «مجموع الرسائل» چاپ و منتشر شده است.

۵. کتاب «المساکن» تألیف «ثاودوسیوس» که در باره علم هیئت و نجوم است و در حیدرآباد هندوستان تحت عنوان «مجموع الرسائل» چاپ و منتشر شده است.

۶. کتاب «إلى أبي علي بن الحارث في ما سؤل عنه من علل الاختلاف الناس في اخلاقهم و سيرهم و سهواتهم»، که رساله ای است در خصوص گوناگونی انسان‌ها از لحاظ اخلاق و رفتار که این رساله را مستترقی به نام «پاول سیاط» در سال ۱۹۴۰م در بولتن انستیتیوی مصر چاپ و منتشر کرد و «فواد سزگین» نیز در سال ۱۹۹۶م آن را مجدداً در فرانکفورت آلمان چاپ و منتشر نمود.^۸

۷. رساله «تدبیر الأبدان في الأسفار». که رساله ای در باره اصول بهداشتی و حفظ الصحة است که باید مسافران در هنگام سفر به مکّه، در موسم حج مراعات کنند و این رساله توسط «گریت بوس» در سال ۱۹۹۲م در لیدن چاپ و منتشر شده است.^۹ سید بن طاوس نیز این رساله را در آخر کتاب خود «الأمان من أخطار الأسفار و الأمان» به طول کامل نقل کرده است.^{۱۰} این رساله موضوع بحث کتاب حاضر است و متعاقباً توضیحات بیشتری در باره این رساله خواهد آمد.

۷. Fuat Sezgin etc., *Qustâ Ibn Lûqâ (3rd/9th cent.)* (Frankfurt/M.: The Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996).

۸. Paul Sbath, *Le livre des caractères de Qosta Ibn Louqa*, *Bulletin de l'Institut Egyptien*, 22 (1940), 103-169, & Fuat Sezgin etc., *Qustâ Ibn Lûqâ (3rd/9th cent.)* (Frankfurt/M.: The Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996).

۹. Gerrit Bos *Qustâ ibn Lûqâs medical regime for the pilgrims to Mecca* (Leiden: Brill, 1992), ed., tr.

۱۰. سید بن طاوس، الأمان من أخطار الأسفار و الأمان - الناشر: مؤسسة آل البيت (ع) لاحیاء التراث، قم، ایران، الطبعة الأولى، صفر ۱۴۰۹، ص ۱۶۵-۱۹۸.